

קרל מרקס

התהוותו של בעל ההון התעשייתי

התהוותו של בעל ההון התעשייתי¹ לא עברה אותה דרך הדרגתית, שעברה התהוותו של החוכר. אין ספק: לא רק אומן זעיר אחד מן הגילדות ולא רק אומן זעיר עצמאי אחד, ויותר מפועל-שכיר אחד – נהפכו לבעלי הון זעירים; ועם הרחבתו המתמדת של ניצול העבודה השכירה, ועם ההצבר הכרוך בכך, נהפכו לבעלי הון ממש. בתקופת ילדותו של הייצור הקפיטליסטי התרחשו הדברים תכופות, כמו שהתרחשו בתקופת הילדות של הערים בימי הביניים; גם כאן התעוררה השאלה: מי מן הצמיתים הבורחים יהיה אומן ומי יהיה משרת? וזו הוכרעה בדרך כלל על פי מועד הבריחה, מי הקדים ומי איחר. אבל מהירות השיטה הזאת, מהירות של חילזון, לא התאימה בשום פנים לצורכי המסחר של השוק העולמי החדש, זה שנוצר עם התגליות הגדולות של סוף המאה החמש-עשרה. ואולם, ימי הביניים הנחילו שתי צורות נבדלות של הון, שתיהן מתפתחות בצורות שונות זו מזו של החברה הכלכלית, ולפני העידן של אופן הייצור הקפיטליסטי היו שתיהן מקובלות כאותו הון – ההון של המלווה בריבית וההון של הסוחר:

בימינו עובר כל העושר של החברה תחילה לקניין של בעל ההון... הוא משלם לבעל הקרקע את דמי השכירות; לפועל את שכרו; לגובי המסים והמעשר את המגיע להם; והריהו משאיר לעצמו חלק גדול – למעשה החלק הגדול ביותר, ההולך וגדל בהתמדה – מתוצרת העבודה השנתית. כיום ניתן לומר, שבעל ההון הוא בעל הקניין הראשון של כל עושר החברה, אף על פי ששום חוק לא העניק לו את הזכות לקניין הזה... שינוי זה התבצע עם נטילת רבית על ההון... ודי מפליא, שכל המחוקקים באירופה ניסו לעכב דבר זה באמצעות איסורים – כלומר איסורים נגד הריבית. שליטתו של בעל ההון על כל עושרה של המדינה היא מהפכה גמורה בזכות הקניין; ועל סמך איזה חוק, או שורה של חוקים התגשמה מהפכה זו?²

צריך היה המחבר לומר לעצמו שאין מהפכות נעשות באמצעות חוקים.

בפני ההון של הכסף, שנוצר מלקיחת ריבית ומסחר, הועמדו סייגים, כדי שלא ייהפך להון תעשייתי – המשטר הפיאודלי בכפר והמשטר של גילדות האומנים בעיר.³ כבלים אלה נפלו עם התפוררותה של החברה הפיאודלית, עם נישולה של האוכלוסיה הכפרית וגירושה החלקי מעל אדמתה. הייצור החדש נבנה בנמלים בשביל ייצוא או בנקודות שונות בכפרים, מחוץ לפיקוח של שיטת הערים הישנה וחוקי הגילדות שלה. מכאן המלחמה החריפה של הערים הקורפורטיביות באנגליה נגד משתלות תעשייתיות חדשות אלה.

גילוי הזהב והכסף באמריקה; השמדתם של הילידים, שיעבודם וקבורתם-חיים בתוך המכרות; התחלת כיבושה וביזתה של הודו המזרחית; הפיכתה של אפריקה לשדה ציד מסחרי של השחורים, סימנו את השחר של עידן הייצור הקפיטליסטי. תהליכים אידיליים אלה הם גורמי יסוד בשביל ההצבר הראשוני. מיד בעקבותיהם באה מלחמת הסחר של אומות אירופה, שזינתה – כדור הארץ כולו. היא מתחילה במרידתן של ארצות השפלה נגד ספרד, מקבלת ממדי ענקי במלחמת אנגליה נגד היעקובינים, ועדיין היא נמשכת והולכת במלחמות אופיום נגד סין וכו'.

המומנטים השונים של ההצבר הראשוני מתחלקים מעכשיו, לפי סדר כרונולוגי, פחות או יותר, בעיקר בין ספרד, פורטוגל, הולנד, צרפת ואנגליה. באנגליה מסתכמים גורמים אלה בסוף המאה ה-17 לצירוף שיטתי, המקיף את המושבות, את החוב הלאומי, את אופן המיסוי המודרני ואת שיטת מכסי המגן. מתודים אלה מבוססים בחלקם על אלימות גסה ביותר, כגון שיטת המושבות, אבל כולם משתמשים בשלטון המדינה, הוא הכוח המרוכז והמאורגן של החברה, כדי להחיש – מעשה-חממה – את תהליך הפיכתו של אופן הייצור הפיאודלי לאופן הייצור הקפיטליסטי, ולקצר את תקופות המעבר. האלימות היא המיילדת של כל חברה ישנה הנושאת בחובה חברה חדשה. האלימות עצמה היא כוח כלכלי. על שיטת המושבות הנוצרית אומר מי שהנצרות היא תחום התמחותו, וו. האואיט:

הכרבריות ומעשי הזוועה המתועבים של מה שמכונה הגזע הנוצרי, בכל אזור מאזורי העולם, כנגד כל עם, שבני הגזע הזה יכלו להכניע – אין לה מקבילות אצל שום גזע אחר, הכי פראי, הכי חסר דעת, הכי אכזר, חסר רחמים וחסר בושה, אין לה מקבילות בשום תקופה בתולדות העולם.⁴

תולדות המינהל הקולוניאלי ההולנדי – והולנד היתה האומה הקפיטליסטית

העיקרית במאה ה־17 – "מגוללות תמונה שאין כמותה לבגידה, שוחד, מעשי טבח ותועבה".⁵ שום דבר איננו אופייני יותר משיטתם לגנוב בני אדם כדי להשיג עבדים בשביל האי יאווה. גנבי אדם אלה אומנו למטרה זו. הגנב, המתורגמן והמוכר היו הסוכנים הראשיים בענף זה, ונסיכי הילידים היו ראשי המוכרים. הנערים הגנובים הושלכו למרתפי כלא באי סלבס (Celebes) עד שגדלו והיו ראויים לשילוח בספינות עבדים. דין וחשבון רשמי אומר:

עיר זו בלבד, העיר מקסאר, למשל, מלאה בתי כלא נסתרים, אחד נורא מחברו, והם גרושים באומללים אלה, קורבנותיה של תאוות בצע ועריצות, כבולים בשלשלאות, אחרי שנקרעו באלימות ממשפחותיהם.

כדי להשתלט על מליקה, שיחדו ההולנדים את המושל הפורטוגזי. הוא פתח לפנייהם את שערי העיר בשנת 1641. מיד מיהרו אל ביתו ורצחו אותו, כדי שיוכלו "להימנע" מתשלום סך 21,875 ליש"ט, מחיר בגידתו. בכל מקום שדרכה כף רגלם בא ההרס ובעקבותיו התרוקנות הארץ מיושביה. פֶּאֶנְג'וּבֶאֶנְגִי, פרובינציה של האי יאווה, מנתה ב־1750 ביותר מ־80,000 תושבים, וב־1811 לא נותרו בה אלא 18,000. מסחר מתוק!

החברה האנגלית להודו המזרחית קיבלה, כידוע – מלבד השלטון המדיני בהודו – את המונופול על סחר התה עם סין בכלל, ועל משלוח סחורות מאירופה ואליה. ואולם, ההפלגות בין חופי הודו, וכן בין האיים, ואף הסחר הפנימי בהודו – היו מונופול של הפקידים הבכירים של החברה. המונופולים של מלח, אופיום, פלפל הודי, וסחורות אחרות היו מרבצי עושר שאינם נדלים לעולם. הפקידים עצמם קבעו את המחיר ובזזו על פי שיקול דעתם את ההודים המסכנים. המושל הכללי השתתף בסחר פרטי זה. אנשיו קיבלו חוזים בתנאים כאלה, והם, כמו האלכימיסטים, עשו זהב מאין. בבת אחת צצו נכסים גדולים כמו פטריות; ההצבר הראשוני נמשך בלא מקדמה של שילינג אחד. משפטו של וורן הסטינגס מלא וגדוש מקרים כאלה. והרי דוגמה אחת. חוזה על אופיום נמסר לאחד סאליוואן ברגע שיצא – בשליחות רשמית – לאחד מחלקי הודו, המרוחק מאוד מאזור האופיום. סאליוואן מכר את החוזה ב־40,000 ליש"ט לאחד בין; בין מכר אותו ברביים ב־60,000 ליש"ט, וזה שקנה את החוזה קנייה אחרונה והוציאו לפועל, הצהיר כי סופו שהרוויח עוד רווח עצום. לפי רשימה אחת, שהונחה על שולחן הפרלמנט, הכריחו החברה ובכירה את ההודים בין השנים 1757 ו־1766 להעניק להם מתנות בשיעור של 6 מיליונים ליש"ט. בין 1769 ו־1770 גרמו האנגלים בדרך מלאכותית לרעב בהודו, בקנותם את כל

האורז בארץ ובסרבים לחזור ולמוכרו – אלא אם קיבלו מחירים מופלגים.⁶ מובן, היחס הנורא ביותר כלפי הילידים התרחש במושבות המטעים, שנועדו רק לסחר ייצוא, כגון בהודו המערבית, וכן בארצות העשירות וצפופות האוכלוסין, כגון מכסיקו והודו המזרחית, שהיו לטרף של בוזזים. אך אופיו הנוצרי של ההצבר הראשוני לא הוסווה גם במושבות ממש. הפוריטנים בניו אינגלנד – אותם צדיקים מפוכחים של הפרוטסטנטיות – הוציאו באמצעות המועצה שלהם צווים: בשנת 1703 – פרס של 40 ליש"ט לכל קרקפת אינדיאנית, או לכל מי שיייתפס מקרב אדומי העור; בשנת 1720 – פרס של 100 ליש"ט לכל קרקפת; בשנת 1744, ולאחר [שקהילת] מפרץ-מסצ'וסטס הכריזה על שבט אחד כעל מורדים, נקבעו פרסים אלה: בעד קרקפת של זכר בן 12 שנים ומעלה – 100 ליש"ט (בשער החדש); בעד שבויים גברים – 105 ליש"ט; בעד נשים וילדים שבויים – 55 ליש"ט; בעד קרקפות של נשים וילדים – 50 ליש"ט! כמה שנים לאחר מכן התנקמה אותה שיטת מושבות בצאצאיהם של האבות המייסדים החסודים, שבינתיים נעשו אף הם מורדים במלכות. בהסתת האנגלים ובעבור שהאנגלים שילמו להם, ערפו אדומי העור את ראשיהם של המורדים בגרוזיני טומהוק. הפרלמנט הבריטי הכריז כי שיסוי כלבים טורפים וקירקוף הם "אמצעים שהפקידו בידיו אלוהים והטבע".

שיטת המושבות הבשילה – כמו בחממה – את המסחר ותנועת הספינות. "חברות מונופוליה" (ביטוי של לותר) שימשו מנופים רבי עוצמה לריכוז ההון. המושבות הבטיחו שוק לניצני הייצור, וכן הצבר, שהתגבר עוד על ידי המונופול על שוק זה. האוצרות, שנלקחו מחוץ לאירופה במעשי ביזה ללא מסווה, בשיעבוד, ורצה, חזר וזרם למטרופולין ושם הפך להון. הולנד, שהיתה ראשונה לפיתוח מלא של השיטה הקולוניאלית, עמדה כבר בשנת 1649 בנקודת השיא של עוצמתה המסחרית. היא

החזיקה כמעט בלעדית, בסחר של הודו המזרחית ובתעבורה בין דרום-מערב אירופה ובין צפון-מזרח אירופה. במפעלי הדיג שלה, בעסקי הים, במנופקטורות עברה כל ארץ אחרת. ההון הכולל של רפובליקה היה ככל הנראה גדול יותר מהונה של יתר אירופה.

גיליך שוכח להוסיף: המוני העם בהולנד, כבר ב-1648 עברו בפרך, דולדלו ושוועדו באכזריות גדולה יותר מכל המוני שאר אירופה.

בימינו עליונות תעשייתית מניחה עליונות מסחרית. מצד שני, בתקופה המכונה בפירוש מנופקטורה, העליונות המסחרית היא שהקנתה עליונות על

התעשייה. מכאן החשיבות המכרעת שנועדה לשיטה הקולוניאלית בימים ההם. היה זה "האל הזר", שעלה על הדוכן וניצב ליד האלים הישנים של אירופה, ובוקר נאה אחד, בהדיפה, השליך את כולם לערימת האשפה. הוא הכריז על עשיית רווחים כתכליתה האחרונה והיחידה של האנושות.

השיטה של האשראי הציבורי – כלומר של החוב הלאומי – שאת מקורותיה אנו מגלים בגנואה ובוונציה עוד בימי הביניים, השתלטה באופן כללי על אירופה בתקופת המנופקטורה. שיטת המושבות, כולל סחר הימים, ומלחמות המסחר שלה, שימשה לה, לשיטת האשראי, בית גידול. וכך היכתה תחילה שורשים בהולנד. חובות לאומיים, כלומר ההפקעה מטעם המדינה – בין אם היא עריצות, מדינה חוקתית, או רפובליקה – מטביעים את חותמם על העידן הקפיטליסטי. החלק היחיד של מה שמכונה עושר האומה, שעובר באמת לבעלות הקולקטיבית של העמים המודרניים – הוא החוב הלאומי שלהם.⁷ מכאן, כתוצאה הכרחית, אותה דוקטרינה מודרנית, לפיה ככל שאומה מתעשרת, כך היא שוקעת עמוק יותר בחובות. האשראי הציבורי הופך ל"אני מאמין" של ההון. ועם עלייתו, שקיעה בחוב הלאומי, כל סטייה מן האמונה בחוב זה, ממלאת עכשיו את מקומה של הכפירה ב"רוח הקודש", כפירה שאין עליה כפרה.

החוב הציבורי הופך לאחד המנופים החזקים ביותר של ההצבר הראשוני. כאילו במטה קסמים הוא מעניק פוריות לממון העקר, ובכך הוא הופך אותו להון, בלא שהממון יצטרך לשם כך להיות צפוי לטירדה ולסכנה, הקשורות קשר בלתי נפרד לכל השקעה בתעשייה, או אפילו בהשקעות נושאות ריבית. בעלי חוב המלווים למדינה אינם נותנים בעצם כלום, שכן סכום המילווה נהפך לאיגרות חוב ציבוריות שאפשר להעבירן לסוחר על נקלה, והללו משמשות בידיהם של המלווים ממש כאילו היו כסף מזומן באותו סכום. אולם גם אם נסיח את הדעת מכך שבדרך זו נוצר מעמד של בטלנים משועממים; ומן העושר שנוצר בתוך כך בידי אנשי הפינאנסים, מתווכים בין הממשלה והאומה; וכן מן העושר של חוכרי המסים, הסוחרים, בעלי המלאכה, שחלק הגון מכל מילווה של המדינה מביא להם ברכה של הון הנופל מהשמים – הרי החוב הלאומי הביא לעולם את חברות המניות, את המסחר בניירות ערך עוברים-לסוחר מכל הסוגים, ואת הספסרות [Agiotage], בקיצור את משחק הבורסה ואת הבנקוקרטיה המודרנית.

הבנקים הגדולים, המעוטרים בשמות לאומיים, לא היו אלא חברות של ספסרים פרטיים, שהתייצבו לצד הממשלות, והודות לזכויות היתר שקיבלו, היה בידן לתת מקדמות של כסף למדינה. ולפיכך אין אמת מידה מדויקת יותר כשביל ההצבר של החוב הלאומי מן העלייה המתמדת של המניות באותם בנקים

שהתפתחותם המלאה מתחילה עם יסוד הבנק של אנגליה (1694). הבנק של אנגליה התחיל את פעולתו בכך שהיה מלווה את כספו לממשלה בריבית של 8 אחוזים; ב-1720 ייפה הפרלמנט את כוחו לטבוע מהון זה את מטבעותיו, בעוד הבנק הלווה שוב לציבור אותו הון בצורת שטרות כסף. ניתנה לו הרשות לעשות בשטרי כסף אלה דיסקונטו לשטרות, לתת מילוות על סחורות ולרכוש בהן מתכות יקרות. לא עברו ימים רבים ושטרי כסף אלה, שהותקנו בידי הבנק עצמו, נהפכו למטבע בו השתמש הבנק של אנגליה למתן מילוות למדינה ולתשלום הריבית בעד החוב הציבורי על חשבון המדינה. ולא די בכך שהיה נותן ביד אחת כדי לחזור ולקבל יותר ביד השנייה; גם בשעה שהיה מקבל, הוא נשאר המלווה הנצחי של האומה, עד הפרוטה האחרונה שנתן לה. בהדרגה הפך לכלי קיבול – שאי אפשר בלעדיו – בשביל אוצרות המתכת של המדינה ולמרכז כוח המשיכה של כל האשראי המסחרי. באותה עת שחדלו באנגליה לדון את המכשפות לשריפה, התחילו לדון לתלייה את זייפני שטרות הכסף. מה רושם התעורר בליבם של בני הדור, משהופיעה פתאום אותה תרבות של בנקוקראטים, אנשי כספים, בעלי רנטה, ברוקרים, ספסרי מניות, תאבי בורסה – על כך מעידים חיבוריהם של אותם ימים, כגון חיבוריו של ב. בולינגברוקס.⁸

יחד עם החוב הלאומי עלתה שיטת אשראי בינלאומי, המסתיר תכופות את אחד המקורות של ההצבר הראשוני אצל עם זה או אחר. נבלותיה של שיטת הגזל הוונציאנית, למשל, שימשו את אחד הבסיסים המוצנעים הללו בשביל עושר ההון של הולנד, אשר ונציה, עם ירידתה, היתה מלווה לה סכומי כסף גדולים. כיוצא בכך היחס שבין הולנד ואנגליה. כבר בתחילת המאה ה-18 נדחקו בהרבה המנופקטורות ההולנדיות, וארץ זו פסקה להיות אומה שלטת במסחר ובתעשייה. ולפיכך: אחד מקווי העסקים העיקריים שלה בשנים 1701-1776 היה מילוות הון עצומים, בייחוד ליריבתה הגדולה אנגליה. כך היו הדברים בין אנגליה לארצות הברית. לא הון אחד, שמופיע היום בארצות הברית ללא תעודת-לידה, אינו אלא דם-ילדים שרק אתמול באנגליה נהפך-להון.

הואיל והחוב הלאומי מוצא תמיכה בהכנסות המדינה, שמתוכן יש לשלם את הריבית השנתית ואת כל שאר הפירעונות, שוב נעשתה שיטת המסים המודרנית השלמה הכרחית לשיטה של מילוות לאומיים. המילוות מאפשרים לממשלה לכסות הוצאות יוצאות מן הכלל, בלא שמשלם המסים ירגיש בכך מיד, אך סופם של מילוות אלה להביא לעליית המסים. מצד שני, העלאת המסים, הנגרמת על-ידי הצטברותם של מילוות שהמדינה התחייבה עליהם בזה אחר זה, כופה את הממשלה להטיל על עצמה בכל פעם מילוות חדשים, עם כל הוצאה יוצאת מן

הכלל. מכאן, שהפיסקאליות המודרנית, הסובבת על ציר הטלת מסייתר על אמצעי המחיה ההכרחיים ביותר (כלומר, מייקרת אותם) – היא עצמה נושאת בחובה את הנבט להתקדמות אוטומטית. הטלת מסים על אמצעי המחיה אינה אירוע מקרי, אלא עיקרון, ועל כן עמד בהולנד, שכאן נחנכה השיטה, הפטריוט הגדול דה-ויט, וגמר ב"כללים" שלו את ההלל עליה כעל השיטה המעולה ביותר, כדי לעשות את הפועל השכיר צייתן, חסכני, חרוץ ועמוס עבודה למעלה מן המידה. ואולם, אותה השפעה הרסנית על מצבם של הפועלים השכירים, מעניינת אותנו כאן פחות מן התוצאות האחרות שהיא מביאה: הנישול בכוח של האיכר, של בעל המלאכה – בקיצור, של המעמד הבינוני הזעיר על כל חלקיו. בעניין זה אין חילוקי דעות, אפילו לא בקרב הכלכלנים הבורגנים. השפעתה הנשלנית של שיטה זו – ניתנה לה עוד תוספת חיזוק על-ידי שיטת מכסי המגן, שהיא אחד מחלקיה האינטגרליים.

תפקיד גדול זה, שהחוב הציבורי, ובהתאם לכך השיטה הפיסקאלית, מילאו בהפיכת העושר להון (היוון) ובנישולם של ההמונים – הביא הרבה כותבים, כגון קובט, דאברלדי ואחרים, לידי כך שראו בעובדה זו, בטעות, את הסיבה היסודית למצוקתם של העמים המודרניים.

שיטת מכסי המגן שימשה אמצעי מלאכותי ליצירת תעשיינים חדשים, לנשל פועלים עצמאים, להוון את אמצעי הייצור ואמצעי המחיה של האומה, לקצר בכוח את זמן המעבר מאופן הייצור הישן-נושן אל אופן הייצור המודרני. מדינות אירופה התנגחו זו בזו על זכות ההמצאה הזאת, ומרגע שהתייצבה לשירותם של עושי הרווחים, שוב לא הסתפקו בהטלת קנסות לתכלית זאת על עמם-שלהם: בעקיפין על-ידי מכסי מגן ובמישרין על-ידי פרמיות לייצור וכו', עמדו ועקרו בכוח כל מנופקטורה בארצות השכנות הכפופות להן, כגון המנופקטורה האירית של צמר שנעקרה בידי אנגליה. ביבשת אירופה, בעקבות הדוגמה של קולבר, התהליך התגבר. ההון הראשוני של התעשיין מקצתו הגיע כאן ישירות מתוך אוצר המדינה. "מפני מה" – זועק מיראבו – "מפני מה יש להפליג מהלך רב כל-כך כדי לחפש את סיבת הזוהר במנופקטורה של סקסוניה – לפני מלחמת שבע השנים? 180 מיליונים של חובות המדינה!"⁹

שיטה קולוניאלית, חובות מדינה, מסים כבדים, מכסי מגן, מלחמות סחר וכו' – אלה גידוליה של תקופת המנופקטורה-מש, שצמחו באופן עצום בתקופת ילדותה של התעשייה הגדולה. הולדתה של זו האחרונה התבשרה באמצעות טבח נרחב של החפים. כמו הצי המלכותי, כך גם בתי החרושת גייסו

את טירוניהם על-ידי כנופיות מגייסים. סר פ"מ אידן, אדיש לזוועות הנישול של אוכלוסיית הכפר מעל אדמתה, מאז השליש האחרון של המאה החמש-עשרה, ועד לימינו, כלומר עד סוף המאה השש-עשרה; עם כל הסיפוק, על תהליך זה, שהוא "מהותי" כדי לקיים את החקלאות הקפיטליסטית ואת "היחס האמיתי של אדמת פלחה ואדמת מרעה", אבל אותה תוכנה כלכלית אינה עומדת לו כאשר הוא מבקר את הכוח של חטיפת ילדים ועבודת ילדים לשם הפיכת מפעל מנופקטורה נצלני למפעל תעשייה נצלני, ולשם קיום היחס האמיתי של הון וכוח עבודה. כך הוא אומר:

כדאי אולי שהציבור יתן דעתו לשאלה אם מנופקטורה כלשהי, הדורשת לשם ניהול עסקיה בהצלחה, להפוך על פיהם צריפים ובתי עבודה, כדי למצוא ילדים מסכנים; הדורשת שהללו יועסקו במשמרות ברובו הגדול של הלילה, ושתגזול מהם אותה מנוחה, שהיא אמנם צורך לכל, אך הכרח גדול בה בשביל הצעירים; והדורשת שהמונים משני המינים, בני גילים שונים ובעלי נטיות שונות, יהיו מכונסים יחד בצורה כזאת שהשפעת הדוגמה אינה יכולה אלא להביא לידי פריצות ושחיתות המידות! – כלום תוסיף מנופקטורה כזו לשיעור האושר של היחיד ושל האומה?¹⁰

וכותב פילדן:

במחוזות דרבישייר, נוטינגהמשייר ובייחוד בלנקשייר, מנגנון המכונות שהומצא לפני זמן קצר, בא לידי שימוש בבתי חרושת גדולים, שהוקמו על חופי נהרות, אשר זרמיהם יכולים להניע את גלגל המים. פתאום נדרשו במקומות האלה, הרחוקים מהערים, אלפי ידיים; ובייחוד לאנקשייר, שעד אז היתה דלילת אוכלוסין באופן יחסי, ואדמתה היתה בלתי פוריה, זקוקה היתה קודם כל לאוכלוסיה. וכיוון שבמידה מרובה ביותר, לאין השוואה, נדרשו האצבעות הזעירות הזריזות של ילדים קטנים, הרי צמח ועלה מיד המנהג לספק שוליות(!) מתוך בתי העבודה השונים של הקהילות בלונדון, בבירמינגהאם ובמקומות אחרים. וכך נשלחו לצפון כמה וכמה אלפים של אותן בריות קטנות וחסרות ישע מגיל 7 עד 13 או 14 שנים. המנהג המקובל היה שהבעלים (כלומר גונבי הילדים), חייבים היו להלביש את שוליותיהם, לכלכלם ולשכנם ב"בית שוליות", סמוך לבית החרושת. משגיחים הועמדו להשגיח על עבודתם; והיה זה מעניינם להעביד את הילדים עד קצה יכולתם, שכן שכרם של המשגיחים עמד בפרופורציה לכמות העבודה שיכלו להוציא. כמובן שהתוצאה היתה: אכזריות... בהרבה מחוזות תעשייתיים – חוששני שבייחוד גברה אשמתו של אותו מחוז שאני משתייך אליו [לאנקשייר] – בוצעו מעשי אכזריות קורעי לב עד מאוד כלפי אותן בריות פגועות וחסרות הגנה. בורדים וגלמודים, שהופקדו לפיקוחם של אדוני התעשייה, נדחפו על-

ידי עבודה מופרזת אל עברי התהום אל המוות... הלכו אותם בשוטים, אסרו אותם בכבלים, ועינו אותם לפי שיטות משוכללות ביותר של אכזריות; ... בכמה מקרים היו מרעיבים אותם עד כדי כיחוש עצמות בעוד שהביאום בשוטים לעבודה;... ובכמה מקרים... אפילו הביאו אותם עד לידי איבוד עצמם לדעת... העמקים היפים הרומנטיים של דרבישייר, נוטניגהמשייר, ולאנקשייר, המוצנעים מעיני הבריות, נהפכו למקומות שממה קודרים של עינויים ושל מעשי רצח לא מעטים(!). הרווחים של מפעלי המנופקטורה היו עצומים; אך זה עוד מגביר את תיאבונם... הם התחילו להשתמש בנוהג המכונה "עבודת לילה", כלומר, לאחר שהיו מייגעים קבוצה אחת של ידיים בעבודת יום, הכינו לעצמם קבוצה אחרת שהיתה מוכנה לעבוד במשך הלילה; קבוצת היום הלכה לאותן המיטות, שזה עכשיו פרשה מהן קבוצת הלילה; וחוזר חלילה; קבוצת הלילה נכנסה לתוך המיטות, שקבוצת היום עזבה בוקר. והיה הדבר למסורת מקובלת בלאנקשייר, שמיטות לא נתקררו לעולם.¹¹

עם התפתחותו של הייצור הקפיטליסטי בתקופת המנופקטורה, איבדה דעת הקהל באירופה את השארית האחרונה של הבושה והמצפון. האומות התפארו תוך ציניות גלויה בכל תועבה ששימשה אותן כאמצעי להצבר הון. ראו, למשל, בספר הנאיבי "דברי ימי המסחר" של האיש המכובד א. אנדרסן. כאן מכריזים בתרועה על הישג נפלא זה של חוכמת המדיניות האנגלית, שהנה, בשלום אוטרכט הוציאה אנגליה מידי הספרדים את הפריבילגיה שקבעה, לפי חוזה אסיינטו, כי היא רשאית לעסוק בסחר העבדים הכושים, גם בין אפריקה ואמריקה הספרדית, מסחר שעד כה לא עסקה בו, אלא בין אפריקה והודו המערבית האנגלית. אנגליה קיבלה את הזכות לספק לאמריקה הספרדית בכל שנה, עד שנת 1743, 4,800 כושים. בכך ניתנה מראית עין רשמית לעסקי ההברחה הבריטיים, וליוורפול עלתה לגדולה על בסיס סחר העבדים. אותו מסחר הוא המתודה של זו להצבר הראשוני, ועד היום נשארה ה"נכבדות" של ליוורפול בחזקת פינדאר של סחר עבדים – השווו את חיבורו (1795) של הד"ר אייקין, שקטעים ממנו הבאנו למעלה – "מה שהתאים לאותה רוח של הרפתקנות נועזת, שהיתה אופיינית לסחר של ליוורפול והביאה אותה מהר למצב הגיאיות שיש לה בימינו; היא סיפקה תעסוקה רבה לספנים ולמלחים והגבירה את הביקוש למנופקטורות בארץ הזאת". בשנת 1730 העסיקה ליוורפול 15 ספינות סחר עבדים; בשנת 1751 – 53 ספינות; בשנת 1760 – 74; בשנת 1770 – 96 ספינות; ובשנת 1792 – 132 ספינות.

תעשיית הכותנה, משהכניסה לתוך אנגליה את עבודות הילדים, נתנה גם את הרחיפה להפוך את משק העבודות הפטריארכאלי, פחות או יותר, של ארצות

הברית לשיטת ניצול מסחרית. ובדרך כלל העבדות שבכיסוי של הפועלים השכירים באירופה, זקוקה היתה, כהדרום לרגליה, לעבדות גלויה ממש בעולם החדש.¹²

עמל רב כל-כך היה דרוש כדי להוליד את "חוקי הטבע הנצחיים" של אופן הייצור הקפיטליסטי; להגשים את תהליך ההפרדה בין הפועלים ותנאי העבודה; להפוך בקוטב האחד את אמצעי הייצור ואת אמצעי המחיייה החברתיים להון, ובקוטב השני להפוך את המוני העם לפועלים שכירים – ל"עניים עובדים" חופשיים, זו תוצאה מלאכותית של ההיסטוריה המודרנית.¹³ אם הכסף, על פי אוגיייה, "בא לעולם וכתמי דם טבעיים על לחיו האחת,¹⁴ הרי ההון בא לעולם שותת דם וזוהמה מכל תאיו מכף רגל ועד ראש.¹⁵

מגרמנית צבי ויסלבסקי ויצחק מן

- 1 תעשייתי – כאן בניגוד לחקלאי. במונח ה"קטגורי" גם החוכר הוא קפיטליסט תעשייתי, ממש כמו התעשיין.
- 2 זכויות הקניין הטבעיות והמלאכותיות, מוצגות אלה לעומת אלה, לונדון 1832, עמ' 98, 99. המחבר של אותו ספר שהתפרסם בעילום שם: ת' הודג'סקין.
- 3 עוד ב-1794 התארגנו אורגים בלידס ושלחו משלחת לפרלמנט עם עצומה כדי שייאסר בחוק על כל סוחר ליהפך לבעל מלאכה (ד"ר אייקין).
- 4 ויליאם האואיט, קולוניזציה ונצרות: היסטוריה פופולרית על התנהגות האירופים בכל מושבותיהם לגבי הילידים, לונדון, 1838, עמ' 9. על היחס לעבדים ראו הקובץ הטוב ביותר מאת שארל קונט, משנה על החוקה, מהדורה שלישית, בריסל, 1837. חייב אדם ללמוד חומר זה על פרטיו, וייווכח ויראה מה מסוגל הבורגני לעשות מעצמו ומפועליו אם ניתנת לו האפשרות לעצב את העולם בלא הפרעה, כדמותו וכצלמו.
- 5 תומס סטאמפורד ראפלס, לשעבר המושל הכללי של יאווה: יאווה והמדינות הכפופות לה, לונדון 1817.
- 6 בשנת 1866 מתו בפרובינציה של אוריסה יותר ממיליון הודים ברעב. ואף על פי שנעשה ניסיון להעשיר את האוצר ההודי באמצעות מחירים אמצעי המחיה שנמכרו לרעבים.
- 7 ויליאם קובט מעיר כי באנגליה כל המוסדות הציבוריים מכונים "מלכותיים"; כפיצוי לכך אתה מוצא חוב "לאומי".
- 8 "אילו היו הטטארים מציפים את אירופה כיום – היה קשה להסביר להם, מה משמע אצלנו: 'איש כספים.' מונטסקייה, רוח החוקים, כרך ד', עמ' 33, לונדון 1767.
- 9 מיראבו, על ממלכת פרוסיה, כרך ד', עמ' 101.
- 10 אידן, מצבם של העניים, כרך ב', פרק ראשון, עמ' 421.
- 11 ג'ון פילדן, קללתה של שיטת בתי החרושת, עמ' 5-6. על השערוריות הראשונות שבשיטת בתי החרושת השווד"ר אייקין (1795), תיאור הארץ בסביבת מנצ'סטר, בקוטר של 30 עד 40 מילין, עמ' 219, וכן ג'יסבורן, חקירה על חובות האדם, 1795, כרך ב' – משבאה מכונת הקיטור ועקרה את בתי החרושת מאצל מפלי המים הכפריים, ושתלה אותם בתוך הערים – הרי אותו עושה רווחים "של פרישות" מצא עתה את חומר הילדים מוכן לפניו, בלא שיצטרך לאספקת עבדים מתוך בתי העניים בדרך של אלימות – משהכניס סר ד. פיל (אביו של "המיניסטר בעל הדעות המתקבלות על הדעת"), בשנת 1815, את הצעת החוק להגנה על הילדים – הצהיר

- פ. הורנר (המאור בוועדה למטילי הזהב וידידו, ידיד נפש של ריקרדו) בנאומו בבית התחנות: "ידוע ברבים, שיחד עם חפציו של פושט רגל הוצעה למכירה פומבית והוכרזה ברבים כחלק מן הרכוש – כנופיה, אם יותר לי לומר כך, של ילדים כאלה. דוגמה של אכזריות יתרה הובאה שנציין קודם לכן (1813) לפני בית המשפט העליון; כמה מאותם נערים נמסרו כשוליות עלי ידי הקהילה לחרשתן אחד. הלה העבירם לחרשתן אחר, עד שכמה אנשים גמלי חסד מצאו אותם במצב רעב מוחלט. מקרה אחד, מבהיל עוד יותר, הגיע לידיעתי בשעה שהייתי חבר בוועדה (פרלמנטרית)... כח לפני שנים לא מרובות נעשה הסכם בין קהילה בלונדון וחרשתן בלאנקשייר, והותנה בו בפירוש כי על כל עשרים ילדים בריאים, צריך לקבל גם מפגר אחד."
- 12 בשנת 1790 חלו על בן-חורין אחד בהודו המערבית של אנגליה – 10 עבדים; בהודו המערבית הצרפתית – 14 עבדים; בהודו המערבית ההולנדית – 23 עבדים. (הנרי בראוואם: **חקירה בדבר המדיניות הקולוניאלית של מעצמות אירופה**, אדינבורו, 1803, כרך ב', עמ' 74.)
- 13 הביטוי "העובדים העניים" [labouring poor] מצוי בחוקים האנגליים מאותו רגע שמעמד הפועלים השכירים התחיל מושך אליו תשומת לב. "העניים העובדים" מנוגדים, מצד אחד, ל"עניים הבטלים" [idle poor], לפושטי יד וכו', ומצד שני מנוגדים לפועלים, שעדיין אינם גופות מרוטים אלא בעלי קניין לאמצעי עבודה משלהם. מן החוק עבר הביטוי "עניים עובדים" לתוך הכלכלה המדינית, החל בקלאפפר, י. צ'יילר וכו' עד לאדם סמית' ואידן. מכאן אפשר לשפוט את אמונתו הכנה של אותו "רוכל של צביעות פוליטית", אדמונד ברק, אם הוא מכנה את הביטוי "העניים העובדים" כ"צביעות פוליטית נבזית". אותו חנפן, ששירת בשכר את האוליגרכיה האנגלית וכבר מילא בעבר תפקיד של רומנטיקן נגד המהפכה הצרפתית, ממש כשם שהיה שכיר במושבות הצפון אמריקאיות, עם תחילת המהומות באמריקה, ובכך מילא תפקיד של ליברל לעומת האוליגרכיה האנגלית – הוא היה, על עורו ובשרו, בורגני פשוט שבפשוטים. אומר: "חוקי המסחר, חוקי הטבע הם, ועל כן – חוקי אלוה". (אדמונד ברק, **הרהורים ופרטים בדבר המסחר**, עמ' 31-32). אין תימה שהוא, בנאמנותו לחוקי אלוה והטבע, היה מוכר עצמו תמיד בשוק הטוב ביותר! בכתביו של הכוהן טאקר – טאקר היה כומר וטורי, אך עם זה היה איש ישר וכלכלן מדיני מובהק – מוצאים אפיון טוב מאוד של אותו אדמונד ברק בתקופתו הליברלית, בימים שבהם העדר אופי נקלה ואף אמונות מתחסדות ב"חוקי המסחר", כבימינו, חובה להטיל ולחזור ולהטיל אות קלון במצחם של אותם ברקים, שאינם נבדלים מן הבאים אחריהם אלא בדבר אחד – בכישרון!
- 14 מאריה אוג'ייה, **על האשראי הציבורי** [פאריס, 1842, עמ' 265]
- 15 דעתו של מחבר סקירות רבע שנתיות, כי "בורח ההון מפני המומה ומריבה והוא ביישן", היא בוודאי אמת לאמתה; אך בדרך זו מעמידים את השאלה בצורה בלתי שלמה לחלוטין, על ההון מאוס העדר רוח, או רווח קטן, ממש כשם שהיו אומרים קודם, שהריקנות מאוסה על הטבע, אך אם רווח מתאים יש כאן, שוב ההון חצוף מאוד. הקצב לו 10 אחוזים, ותוכל להבטיח השקעתו בכל מקום; הקצב 20 אחוזים – ותעורר התלהבות; 50 אחוזים – העזה ודאית; 100 אחוזים – והרי יהיה מוכן לדרוס ולהרוס כל חוקי האנושיות; 300 אחוזים – ושוב אין לך פשע פלילי, שייחסם ויירתע מפניו, ואין לך סכנה שלא יסתכן בה, אפילו עד כדי אפשרות להביא את בעליו לתלייה, אם המומה ומריבה יש בהן כדי להביא רווח – ההון יעודד את שתיהן בפרהסייה. הברחת סחורות וסחר העבדים הוכיחו וחיזקו למדי את אשר נאמר כאן" (פ. ג'. דאנינג, **האגודות המקצועיות וכו'**)